

*Головко Д. К.,**магістр кафедри комунікативної лінгвістики та перекладу
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича**Бялик В. Д.,**доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри комунікативної лінгвістики та перекладу
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

ПОНЯТТЯ «КОНВЕНЦІОНАЛЬНІСТЬ СПІЛКУВАННЯ» В СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню поняття «конвенціональність спілкування». У статті надається визначення понять «спілкування», «комунікація», установлюються їх спільність і розбіжності. Також визначаються виміри спілкування, детально аналізується поняття «конвенціональність спілкування», характеризуються його складники.

Поняття «спілкування» та «комунікація» використовуються науковцями здебільшого як синонімічні, коли йдеться про спілкування людей та обмін інформацією між ними, що здійснюється за допомогою вербальних і невербальних одиниць. Розрізняють також рівні спілкування: примітивний, стандартизований, конвенціональний, ігровий, діловий, духовний. Примітивний рівень спілкування є найнижчим, при якому ігноруються інтереси його учасників, а духовний, коли партнери по комунікації не тільки вшановують одне одного, а й сприймаються як носії «духовного початку», є найвищим. Одним із рівнів спілкування є також конвенціональний, який вважається найбільш оптимальним рівнем вербальної взаємодії, що дає змогу ефективно спілкуватися людині.

Основу конвенціонального спілкування становлять прагматичні конвенції. Вони регулюють вербальну взаємодію комунікантів. Конвенції є фоновими вимогами до комунікації, що визначають моделі комунікативної поведінки, норми та правила спілкування, реакції на почуте, зміни комунікативних ролей.

Конвенціональні норми та правила комунікативної поведінки є негласними й такими, яких дотримуються автоматично чи інтуїтивно. Вони є загальноприйнятими. Подібні норми та правила засвоюються в дитинстві разом з оволодінням мовою не тільки усвідомлено, а й неусвідомлено. Вони відіграють велику роль у забезпеченні взаєморозуміння в процесі комунікації. Ці норми та правила є основою її вербального складника. Вони регулюють комунікативну поведінку учасників спілкування в межах виконання соціальних і комунікативних ролей представників певної лінгвокультурної спільноти. До конвенціональних норм і правил комунікативної поведінки відносять загальнокультурні, ситуативні, групові та індивідуальні.

Ключові слова: вербальний складник, комунікативна поведінка, конвенціональність спілкування, норми та правила, прагматичні конвенції.

Постановка проблеми. Хід розвитку науки про мову свідчить про зміну її фокусу: від вивчення мінімальних мовних одиниць і їх компонентів до вивчення максимальних (тексту,

дискурсу, комунікації). Причиною такого зсуву наукових інтересів у лінгвістиці є не тільки розвиток лінгвістики як науки, а й те, що людина хоче й повинна знати, як правильно спілкуватися, розуміти поняття та виміри, постулати та правила ефективної комунікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на численні дослідження комунікативних аспектів спілкування [1; 2; 3; 4], ще й донині в лінгвістиці не існує окремого й системного дослідження поняття «конвенціональності спілкування», детермінованого правилами та нормами комунікативної взаємодії носіїв різних мов у різних сферах спілкування.

Указаний факт і визначає **мету статті**, а завданнями її є з'ясування змісту понять «спілкування», «комунікація», установлення їх вимірів, детальний аналіз поняття «конвенціональність спілкування», характеристика складників цього поняття, а також понять, суміжних із ним.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні в лінгвістиці та інших гуманітарних науках існує велика кількість визначень понять «спілкування» та «комунікація», що є синонімічними. С.Г. Тер-Мінасова вказує саме на перевагу використання іноземного слова «комунікація» над словом «спілкування», пояснюючи це такими причинами: 1) тенденцією до переваги використання іноземних слів у мові науки; 2) розвитком і використанням інформаційних технологій [5, с. 122].

Ототожнюючи поняття «комунікація» та «спілкування», В.Б. Кашкін визначає його як «обмін думками, знаннями, почуттями, діями, схемами поведінки» [2, с. 12]. Уважаючи також синонімічними вказані поняття, В.В. Красних розглядає їх як «процес взаємодії двох або більше мовних особистостей з метою передавання, отримання, обміну інформацією» [6, с. 79].

Зазначимо, що окремі наукові все ж таки розмежовують поняття «комунікація» та «спілкування», на що, зокрема, вказує їх характеристики, надані В.І. Тузлуковою та В.В. Богуславською: «Комунікація – це масове спілкування, тоді як спілкування є міжособистісним. Масове спілкування є соціально обумовленим цілеспрямованим обміном інформації в різних сферах їх пізнавальної діяльності за допомогою вербальних і невербальних комунікативних засобів» [7, с. 185].

На думку В.Є. Гольдіна, терміни «комунікація» та «спілкування» можуть бути синонімічними, лише коли йдеться про людське спілкування, оскільки комунікація може відбуватися не тільки при обміні інформацією між людьми, а й між тваринами [1, с. 6]. Ми підтримуємо вказану точку зору, використо-

вучачи поняття «комунікація» та «спілкування» як синонімічні в статті, присвяченій конвенціональності людської комунікації.

Науковці розрізняють також рівні комунікації або людського спілкування [8, с. 89–92; 1, с. 24–28]. Згідно з класифікацією О.Б. Добровича, воно здійснюється на примітивному, стандартизованому, конвенціональному, ігровому, діловому та духовному рівнях [8, с. 89–92]. Основою цієї класифікації є етична сторона спілкування йі соціально-психологічні характеристики комунікантів.

Так, у процесі спілкування на примітивному рівні ігноруються інтереси учасників комунікації. Подібна вербальна взаємодія характеризується проявом агресії, безцеремонності, наглості. Співбесідник сприймається не як повноправний партнер, а як «необхідний або такий, що заважає» [8, с. 89]. Маніпулятивний рівень передбачає використання хоча б одним із комунікантів різного роду маніпуляцій з метою отримання певної користі для себе.

Спілкування на стандартизованому рівні відбувається в тому випадку, якщо одна чи кілька сторін не має бажання спілкуватися з будь-яких причин, проте мусить робити це. Подібне спілкування базується на певних стандартах або, як зазначає О.Б. Добрович, відбувається так званий «контакт масок» [8, с. 90]. Співбесідники при подібному спілкуванні «надають маску» (наприклад, маску байдужості, увічливості, люб'язності), що приписує певну чи стандартну комунікативну поведінку в тих чи інших комунікативних ситуаціях. Справжнього спілкування на стандартизованому рівні не відбувається, оскільки, замість себе, суб'єкт пропонує партнеру спілкуватися з тією чи іншою «маскою», накладаючи так обмеження на участь власної особистості в комунікації.

Конвенціональний рівень О.Б. Добрович характеризує як «повноцінне людське спілкування» [8, с. 90]. На цьому рівні спілкування відбувається в дусі рівноправності, взаємоповаги партнерів, а всі учасники комунікації дотримуються норм і правил, притаманних певній лінгвокультурній спільноті та створених нею.

Ігровий рівень відрізняється від конвенціонального «тонкістю змісту й багатством відтінків» [8, с. 91] і передбачає не тільки взаємну повагу партнерів по комунікації, а й щирі симпатії та зацікавлення в спілкуванні щонайменше в одній зі сторін. Метою спілкування на ігровому рівні є створення емоційного зв'язку між співрозмовниками.

Діловий рівень спілкування зумовлений діловими стосунками партнерів по комунікації. При подібному спілкуванні важливою є компетентність у питаннях, що вирішуються сумісно при спілкуванні, а комуніканти постають у ньому рівноправними комунікативними партнерами. Найвищим рівнем спілкування у визначеній класифікації є духовний, що характеризується довірчо-натхненою атмосферою контакту. Партнер по комунікації сприймається як носій «духовного початку, що збуджує в співрозмовника почуття благоговіння, а його особисті якості чи біографія викликають захоплення чи повагу» [8, с. 92].

Отже, найнижчим рівнем спілкування, згідно з класифікацією О.В. Добровича, є примітивний, а найвищим – духовний. Серед усіх із вищезазначених рівнів спілкування науковець виокремлює конвенціональний рівень як «найбільш оптимальний для вирішення особистих і міжособистісних проблем у людських контактах» [8, с. 90]. До того ж на вказаному рівні учасники комунікації дотримуються норм і правил спілкування, що існують у тій чи іншій лінгвокультурній спільноті.

Прикметник «конвенціональний» походить від слова «конвенція» (лат. *convention* – *договір, умова, угода*) та позначає умовний, прийнятий і той, що відповідає усталеним традиціям [8, с. 90]. Вищезазначене дає змогу стверджувати, що конвенціональне спілкування – це спілкування, при якому дотримуються загально визнані правила поведінки, норми, традиції та конвенції.

Російська дослідниця Л.О. Азнабаєва розглядає конвенціональне спілкування у взаємозв'язку з мовленнєвим етикетом. На думку дослідниці, якщо дотримання комунікантами умовностей етикету сприяє успішності комунікації, то можна говорити про конвенціональність спілкування [9, с. 25]. При цьому науковиця зазначає, що конвенціональне спілкування являє собою «не стільки форми мовленнєвої поведінки, передбачені етикетом як норми, що рекомендуються, скільки ті умовності мовленнєвої поведінки, які визнаються прийнятими соціально, якщо вони формально не є суворо нормативними» [9, с. 27]. Усі представники лінгвокультурної спільноти незалежно від статті, віку, професійної та соціальної належності здатні до розпізнання таких умовностей, тобто конвенціональне спілкування є, як указує Л.О. Азнабаєва, загальноприйнятим [9, с. 28].

За визначенням Ю.С. Степанова, «конвенціональність спілкування виявляється в манері мовлення, закріпленої суспільною традицією за нейтральними життєвими ситуаціями, такими як ділове спілкування людей на роботі, у магазині, у побуті» [10, с. 205]. На думку швейцарського лінгвіста Р. Уоттса, конвенціональне спілкування є «соціально прийнятним» [11, с. 21].

Основу конвенціонального спілкування становить «система прагматичних конвенцій, що регулює діалогову взаємодію комунікантів (від мовленнєвого акту до сценарію)» [8, с. 90]. Конвенції – це фонові вимоги до комунікації [8, с. 84]. Значна кількість конвенцій існує у вигляді заборон та обмежень. Вони являють собою певні моделі комунікативної поведінки, норми та правила оформлення висловлювань, реакцій на почуте, зміни комунікативних ролей, які не можна або не бажано порушувати.

Саме конвенціональність установлює «заборону на використання тих чи інших мовних одиниць – табу, що накладаються з причин соціального, релігійного, морально-етичного, ситуативного, ігрового та іншого характеру» [4, с. 12]. У зв'язку з цим І.О. Стернін вважає, що комунікативна поведінка представників тієї чи іншої лінгвокультурної спільноти є конвенціональною. Це означає, що норми та правила спілкування, які реалізуються в процесі комунікації, сприймаються та схвалюються всією спільнотою [4, с. 13–15]. Указане дає змогу стверджувати, що саме норми та правила спілкування визначають правильність та ефективність спілкування.

Окремого розгляду вимагає поняття «комунікативна поведінка», уведене в наукових обгїг у 1989 році І.А. Стерніним, під яким науковець розумів «поведінку (вербальну та невербальну, що супроводжує вербальну) народу, групи або особистості в процесі спілкування, що регулюється нормами і традиціями спілкування певного соціуму» [4, с. 9]. Невербальний складник комунікативної поведінки поділяється на паравербальний і власне невербальний, що характеризує особливості взаємодії, указує на емоції осіб, які спілкуються, а також на будь-які інші допоміжні джерела передавання інформації людиною. Паравербальний складник (від грецьк. *para* – *біля, verbalis* – *словесний*) комунікативної поведінки актуалізований кінемами,

що безпосередньо корелюють із вербальними сегментами, доповнюючи, уточнюючи, спростовуючи, підкреслюючи їх тощо [2, с. 34].

До компонентів комунікативної поведінки, з іншого боку, відносять: національний характер, що є сукупністю найбільш значущих рис етносу, народу, нації, які відрізняють їх від інших; домінуючі особливості спілкування тієї чи іншої спільноти, які є тими рисами національного характеру, що прямо чи опосередковано впливають на спілкування, зумовлюючи його характер або зміст; вербальну комунікативну поведінку, що регламентується нормами та правилами, які визначають вибір окремих слів і тематики спілкування; невербальну комунікативну поведінку, що є сукупністю норм і традицій, які регламентують вимоги до та самого використання знаків невербального спілкування; національний соціальний символізм, актуалізований сукупністю змістів (символічних значень), що приписуються діям, вчинкам, явищам і предметам позамовної дійсності тим чи іншим соціумом [4, с. 13].

Конвенціональні норми та правила комунікативної поведінки є умовними, неписаними, негласними, яких дотримуються автоматично або інтуїтивно. Л.О. Азнабаєва протиставляє конвенціональні норми етикетним, підкреслюючи при цьому умовність конвенціональних і формальність етикетних норм [9, с. 31]. Конвенціональні норми починають засвоюватися ще в дитинстві разом з оволодінням мовою не тільки усвідомлено, а й неусвідомлено. Вони засвоюються внаслідок заохочення чи осудження певних дій дитини дорослими. Ще однією характеристикою конвенціональних норм є їх загальноприйнятність. Конвенціональні норми розпізнаються представниками різного віку, статі, професійної, соціальної та іншої належності.

Конвенціональні норми відіграють велику роль у забезпеченні взаєморозуміння в процесі комунікації. Вони є основою її вербального складника та регулюють комунікативну поведінку учасників спілкування в межах виконання соціальних і комунікативних ролей [9, с. 10].

До конвенціональних норм комунікативної поведінки І.А. Стернін відносить загальнокультурні, ситуативні, групові й індивідуальні норми [4, с. 16–17]. Загальнокультурні норми комунікативної поведінки є національно зумовленими та характерними для певної лінгвокультурної спільноти. У найбільш широкому сенсі ці норми віддзеркалюють загальноприйняті правила етикету й регулюють поведінку людей у стандартних комунікативних ситуаціях привітання, прощання, знайомства тощо.

Ситуативні норми визначаються екстралінгвальною ситуацією, регулюючи спілкування в ній. Наприклад, відповідно до статусу комунікантів, розрізняють так звані «вертикальний» (вищий за статусом – нижчий за статусом) і «горизонтальний» (рівні за статусом) види комунікативної поведінки. Вищі за соціальним статусом відкрито не демонструють соціальну асиметрію, а, навпаки, намагаються її завуалювати, дотримуючись принципу соціальної рівності [4, с. 16].

Спілкування людей у складі різних соціальних груп, наприклад, професійних чи гендерних, регламентуються груповими нормами. Виховання, життєвий досвід, культура та досвід спілкування кожної окремої людини, а також властивих для нього порушень загальних і/або групових норм відображаються в індивідуальних нормах [4, с. 16].

Норми досліджуються поряд із цінностями та принципами, оскільки «ядро будь-якої національної культури» становлять

цінності разом із принципами, які реалізуються в певних правилах і нормах спілкування [12, с. 19]. Цінності являють собою світоглядні настанови, які поділяються всіма представниками спільноти чи передаються з покоління до покоління. Цінності є своєрідними зразками для наслідування, тим, до чого повинна прагнути кожна людина.

Цінності є основою для формування принципів – «конкретних стереотипів мислення та поведінки» [12, с. 19], які, у свою чергу, є першоосновою для створення норм і правил. Орієнтуючись на принципи національної культури, окрема особистість вибудовує відносини з іншими представниками спільноти. Норми та правила, у свою чергу, являють собою приписи, рекомендації або заборони поводити себе певним чином. Норми обов'язково відповідають принципам або, якнайменш, не повинні суперечити їм [12, с. 20].

Окремі лінгвісти використовують поняття «норма» та «правила» як синоніми. Про це, зокрема, говорить С.В. Бабаєва, яка вважає, що «множинність смислів і можливість застосування до різних ситуацій» дає змогу поєднувати ці поняття в один синонімічний ряд [13, с. 34]. До спільних ознак науковець відносить обов'язковість і суворість виконання й норм, і правил; можливість їх формулювання в словесній формі, існування норм і правил як у формі приписів, так і заборон. Так, наприклад, К.С. Касянова відзначає наявність великої кількості різних норм-правил у різних лінгвокультурах [14, с. 7]. Система таких норм-правил стосується всіх сфер їх представників, включаючи роботу, сімейні відносини, дозвілля тощо [14, с. 8]. І.А. Стернін також розглядає норми та правила спілкування як спільні поняття [4, с. 34].

Комунікативними нормами називають обов'язкові для виконання в певній спільноті комунікативні правила [4, с. 33]. Комунікативним нормам і правилам вони протиставляють комунікативні традиції [2, с. 17]. Порівняно з нормами та правилами, яких необхідно дотримуватися, традиції являють собою настанови, бажані для виконання. Традиції передаються з покоління в покоління. Як правило, їх дотримуються всі члени тієї чи іншої лінгвокультурної спільноти.

Висновки. Таким чином, поняття «спілкування» та «комунікація» вважаються синонімічними або розмежовуються лінгвістами. Подібні поняття можуть уважатися синонімами, якщо йдеться про людське спілкування. Під ним ми розуміємо обмін інформацією, що здійснюється за допомогою вербальних і невербальних засобів. Ключову роль при вивченні спілкування лінгвісти відводять вербальним одиницям. Розрізняють також примітивний, стандартизований, конвенціональний, ігровий, діловий і духовний рівні спілкування. Конвенціональний рівень визначається рівністю та взаємоповагою партнерів по спілкуванню, дотриманням ними норм і правил спілкування, закріплених суспільною традицією. Конвенціональні норми та правила спілкування є умовними, неписаними, негласними, яких дотримуються автоматично або інтуїтивно. Їх характеристикою є загальноприйнятність. Конвенціональні норми відіграють велику роль у забезпеченні взаєморозуміння в процесі спілкування, сприяючи його ефективності. Вони поділяються на загальнокультурні, ситуативні, групові й індивідуальні. Перспективи подальших досліджень убачаємо в аналізі етикету як детермінанти комунікативної поведінки людини, детальному з'ясуванні відмінностей між етикетними нормами та конвенціональними нормами спілкування.

Література:

1. Гольдин В.Е. Русский язык и культура речи : учебник для студентов. Саратов : Изд-во Саратовского университета, 2001. 212 с.
2. Кашкин В.Б. Основы теории коммуникации: краткий курс. 3-е изд. Москва : АСТ : Восток- Запад, 2007. 256 с.
3. Куц Е.О. Лінгвоідеологічні та комунікативні особливості політичного дискурсу консерваторів з питань імміграції. *Мова і культура. Серія «Філологія»*. 2004. Т. 3. С. 116–122.
4. Стернин И.А. Модели описания коммуникативного поведения. Воронеж : Гарант, 2000. 52 с.
5. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация : учебное пособие. Москва : Слово, 2000. 654 с.
6. Красных В.В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? Москва : ИТДГК «Гнозис», 2003. 275 с.
7. Тузлукова В.И., Богуславская В.В. Термины как средства конструирования предметной области «Теория и практика коммуникации» в российской наукой. *Вестник Российской коммуникативной ассоциации*. 2002. Вып. 1. С. 185–192.
8. Добрович А.Б. Воспитателю о психологии общения. Москва : Просвещение, 1987. 207 с.
9. Азнабаева Л.А. Принцип вежливости в английском диалоге : монография. Уфа : РИО БашГУ, 2005. 198 с.
10. Степанов Ю.С. Основы общего языкознания. 2-е изд., перераб. Москва : Просвещение, 1975. 271 с.
11. Watts R.J. Politeness in Language. Berlin : Mouton de Gruyter, 2001. 202 p.
12. Ретунская М.С. Английская аксиологическая лексика : монография. Нижний Новгород : Изд-во ННГУ, 1996. 272 с.
13. Бабаева Е. В. Лингвокультурологические характеристики русской и немецкой аксиологической картин мира : дисс. ... докт. филол. наук : 10.02.20. Волгоград, 2004. 438 с.
14. Касьянова К. Если Магомет не идет к горе ... *Знание – сила*. 1992. № 1. С. 5–23.

Holovko D., Byalyk V. The notion of “conventionality of communication” in modern linguistics

Summary. The article is devoted to the research of the notion of “conventionality of communication”. The definitions

of the notions “verbal interaction” and communication are given; common and different features of these notions are revealed in the article. Dimensions of communication are elucidated, the notion of “conventionality of communication” is analyzed and its constituents are also characterized in it.

The notions of “verbal interaction” and “communication” are usually used by scholars as synonymous when they are referred to communication of people and their interchange of information with the help of verbal and non-verbal means. The following levels of communication are differentiated: primitive, conventional, ludic, business, spiritual.

The primitive level of communication is the lowest one at which interests of its members are ignored. The spiritual level is the highest one. It is characterized by the respect of communicators and their perception of each other as bearers of spiritual source. Conventional level is considered to be the most optimal level of effective communication.

Pragmatic conventions make the basis of conventional level of communication. Such conventions regulate verbal interaction of communicators. They are background requirements for communication that determine models of communicative behavior, norms and rules of communication, reactions to certain information, change of communicative roles.

Conventional norms and rules of communicative behavior are tacit. They are automatically or intuitively kept to. They are also socially accepted. Social norms and rules are learnt in the childhood together with the language acquisition not only consciously but also unconsciously. They play the great role not only in ensuring of mutual understanding in the process of communication. These norms and rules are the basis of its verbal constituent. They regulate communicative behavior of the participants of communication within the fulfillment of social and communicative roles of representatives of a certain linguocultural community. General cultural, situational, group and individual roles are referred to conventional norms and rules of communicative behavior.

Key words: verbal constituent, communicative behavior, conventionality of communication, norms and rules, pragmatic conventions.